

Sophie F. Mulder

Begeleider: dr. Sven Vitse

Eindwerkstuk Nederlandse taal en cultuur

9 juli 2018

Hier, daar en elders

‘Ontplaatsing’ en narratieve identiteit in *Habitus* van Radna Fabias

Universiteit Utrecht

Samenvatting

In dit eindwerkstuk wordt de volgende vraag beantwoord: *Hoe verhoudt de narratieve constructie van identiteit zich tot 'ontplaatsing' in de dichtbundel Habitus van Radna Fabias?* Aan de hand van theorie wordt een beeld geschetst van de relatie tussen ontplaatsing, literatuur en identiteit. Hieruit volgt dat literatuur een middel is tot het omgaan met ontplaatsing en het vormen van een identiteit. Deze identiteit is in de context van ontplaatsing echter meerduidig. Deze meerduidigheid wordt gereproduceerd in poëzie, waaruit een ambigue narratieve identiteit volgt. Uit de analyse van de bundel blijkt dat de identiteit van het lyrisch subject wordt opgebouwd door middel van verschillende maskers en rollen. Ieder masker draagt bij aan narratief van ontplaatsing en overstijgt tevens dit narratief.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
Inleiding	5
Theoretisch kader	7
<i>Literatuur en ‘ontplaatsing’</i>	7
<i>Narratieve identiteit en ‘ontplaatsing’</i>	9
<i>Narratieve identiteit en poëzie</i>	10
Methode	12
Analyse	13
<i>De teruggekeerde migrant</i>	17
<i>Het zwarte gat</i>	21
<i>De ballotant</i>	25
<i>De drie maskers</i>	30
Conclusie	32
Bibliografie	34
Bijlage 1: woordvelden	35
Bijlage 2: gedichten	43
<i>is, is als (Fabias 21-22)</i>	43
<i>de zwartheid van het gat (Fabias 53-54)</i>	45
<i>aantoonbaar geleverde inspanning (Fabias 103-107)</i>	47

Inleiding

Als ze zo dwaas was zich af te vragen ‘wie ben ik?’ zou ze languit achteroverslaan. Want ‘wie ben ik?’ schept een behoefte. En hoe kan die behoefte bevredigd worden? Wie zichzelf onderzoekt is incompleet. (Lispector, 15)

In mei 2018 ontving Radna Fabias de C.Buddingh prijs voor haar debuut-dichtbundel *Habitus*. In een interview van *VPRO Boeken* vertelt zij over de creatie van deze bundel en de waarnemingen en ervaringen, die hieraan vooraf gingen. Fabias gaat in op de relatie tussen dit ruwe materiaal en de gedichten: “elk gedicht is een overwinning op die chaos”. Deze overwinning bestaat volgens Fabias uit het vermogen om “waarnemingen, ervaringen en geschiedenis” te ordenen in “een persoonlijk verhaal” en zodoende fragmentatie af te keren. De interviewer Jeroen van Kan reageert hierop: “je wilt jezelf tot eenheid schrijven?”.

Een verhalende vorm kan orde scheppen in chaos. Deze notie komt naar voren in de theorie omtrent het begrip “narratieve identiteit”. Aan de hand van een narratief kunnen ervaringen geordend worden en kan zo inzicht worden geboden in identiteit: “While lived experience can be ‘messy’ and hard to explain or categorise, stories have plots that mediate between disparate components of action [...]” (232). Het narratief creëert een eenheid. Deze eenheid is echter niet sluitend, aangezien meerdere verhaallijnen mogelijk zijn. Van een dergelijke meerduidigheid kan sprake zijn in het geval van “displacement”: “People who have been *dispersed* forever from their homelands are not and will never be unified in the old sense [...]” (Hall in Klepper 15). “Displacement” kan beschouwd worden als een narratief op zichzelf. De filosoof Bernhard Waldenfals betoogt dat “displacement” niet enkel een kwestie is van plaats, maar tevens een kwestie van tijd. “Dis-placement, which accompanies any emplacement like a shadow, is in itself a temporal process [...]” (Waldenfels in Klepper 22).

Op de achterflap van de dichtbundel prijkt de tekst: “In deze bundel vraagt een vrouw zich af wat ‘thuis’ is” (Fabias n.p.). Alhoewel Jeroen Kan en Radna Fabias spreken over de ervaringen en de ordening van deze ervaringen van Fabias zelf, zal in dit eindwerkstuk worden gewerkt vanuit het lyrisch subject (“een vrouw”) van de bundel. De samenvattende uitspraak op de achterflap roept een gevoel van “displacement” op. “Thuis” wordt immers een vraag, in plaats van een antwoord. “Displacement” omvat het idee van zowel het neutrale begrip verplaatsing door bijvoorbeeld migratie, als de notie van “misplaatst” zijn. Een Nederlandse tegenhanger van deze term is niet

voorhanden. “Verplaatsing” is te neutraal en in “misplaatsing” ligt een oordeel. In dit eindwerkstuk zal ik daarom gebruik maken van het neologisme “ontplaatsing”. Naar mijn mening omvat deze term de strekking van het Engelse woord “displacement”.

De onderzoeksvraag van dit eindwerkstuk luidt: *Hoe verhoudt de narratieve constructie van identiteit zich tot ‘ontplaatsing’ in de dichtbundel Habitus van Radna Fabias?*

In het theoretisch kader zal deze vraag worden opgesplitst in drie componenten: narratieve identiteit, literatuur en ontplaatsing. Ik zal ten eerste ingaan op de theorie omtrent de relatie tussen ontplaatsing en literatuur. Hierbij wordt het essay “Reflections on Exile” van Edward Saïd aangehaald. Hij geeft hierin een uiteenzetting over de auteur als ‘exile’ en literatuur als een product van ‘exile’. ‘Exile’ wordt door de poëzie-criticus Stan Smith vervangen door de term ‘displacement’. Hij spreekt dan ook over “a poetry of displacement” (2). Beide theoretici behandelen de spanning tussen ‘exile’ als een geprivilegieerd cultureel product en ‘exile’ als een mensonterende ervaring.

Ontplaatsing zal vervolgens worden behandeld in het kader van ‘narratieve identiteit’. Narratieve identiteit wordt gedefinieerd aan de hand van de filosoof Ricoeur, een van de grondleggers van de narratieve-identiteitstheorie. Deze theorie zal worden verbonden aan ontplaatsing doormiddel van de theoretici Trinh T. Minh-Ha en Stuart Hall. De theorieën zijn echter van toepassing op een bredere literaire situatie en behandelen niet specifiek poëzie. Aangezien het een dichtbundel betreft zal daarom een essay van Eva Brunner worden aangehaald, waarin zij het begrip narratieve identiteit toepast op poëzie en hiermee het meerduidige karakter van poëzie toont.

Aan de hand van het theoretisch kader zal een methode voor analyse worden opgesteld. De analyse wordt opgebouwd aan de hand van de inventarisatie van woordvelden. Deze algemene inventarisatie wordt gecombineerd met de close-reading van enkele exemplarische gedichten. Het betreft de gedichten “is, is als”, “de zwartheid van het gat” en “aantoonbaar geleverde inspanning”. Het doel van de analyse is het onderzoeken van de narratieve constructie van de identiteit van het lyrisch subject. De opbouw van de analyse en de keuze voor deze gedichten volgt uit de analyse zelf.

Theoretisch kader

Literatuur en 'ontplaatsing'

In het essay “Reflections on Exile” behandelt Edward Said de paradoxale relatie tussen het onomkeerbare verlies van een thuis en de toepassing van dit verlies in de moderne cultuur. Said noemt in het licht van verschillende ontwikkelingen de huidige moderne tijd “[...] the age of the refugee, the displaced person, mass immigration” (138). De symbolisatie van deze “age” en de alomtegenwoordigheid van “exile” vindt men tevens in de literatuur. Said parafraseert hierbij George Steiner, die stelde dat alle literatuur van de 20ste eeuw draait om de “exile”(137). Dit heeft betrekking op de positie van de auteur en de literaire thema’s. Literatuur en andere uitingen van creatie vormen volgens Said een compensatie voor wat is verloren door de “exile”. De “exile” creëert op deze wijze een nieuwe wereld: “The exile’s new world, logically enough is unnatural and its unreality resembles fiction” (144).

Said distantieert zich van het gebruik van ‘exile’ als een privilege of als een “fetish” (146). Dergelijke standpunten negeren namelijk de ernst en het onvrijwillige karakter van ‘exile’. ‘Exile’ is volgens Said een alternatieve positie, waarmee men zich kan afzetten tegen “[...] the mass institutions that dominate modern life” (146). Deze anti-positie wordt door de filosoof en cultuurcriticus Theodor Adorno uitvergroot. Adorno verwijst naar de invloed van “mass institutions”. Taaluitingen, gedachten en “home” zijn verworpen tot kant en klare koopwaar. Adorno meent dat er geen sprake meer is van een daadwerkelijk thuis (147). “Adorno’s reflections are informed by the belief that the only home truly available now, though fragile and vulnerable, is in writing”. “Home” is teniet gedaan door bombardementen en concentratiekampen. Technologische “voortgang” biedt geen plaats meer voor een werkelijk thuis (147). Het is een wegwerpproduct. Adorno noemt het dan ook een morele plicht om je niet thuis te voelen in je eigen ‘thuis’: “it is part of morality not to be at home in one’s home” (Adorno in Said 147).

Said bouwt voort op deze notie. Afstand nemen van thuis genereert een “frisse blik” op verschillende genaturaliseerde aspecten van dit thuis. De afbakening van het familiale thuis worden opgeheven en ‘thuis’ wordt in deze situatie niet langer voor lief genomen. “Exiles cross borders, break barriers of thought and experience” (147). Said noemt een dergelijke afstand “contrapuntal” (148). De “exile” maakt deel uit van meerdere culturen en kan hierdoor een

meerduidige positie innemen: “[...] this plurality of vision gives rise to an awareness of simultaneous dimensions, an awareness that [...] is *contrapuntal*” (148).

Said maakt een onderscheid tussen verschillende wijzen van verplaatsing. “Exile” betreft een solitaire vorm van ballingschap; het is onmogelijk om thuis terug te keren. In de introductie van het werk *Poetry and Displacement* vervangt de poëzie-criticus Stan Smith de term “exile” door de term “displacement”. Hij spreekt dan ook over “a poetry of displacement” (2). Op deze wijze wilt hij de problematische notie van de geladen term “exile” (is deze al dan niet vrijwillig?) ontwijken. “Poetry of displacement” omvat zowel het romantische ideaalbeeld van vervreemding als ontplaatsing op wereldschaal in de (post-)moderne samenleving (2). Ook Smith bouwt voort op de notie van de twintigste eeuw als de eeuw van “displacement”: “The paradigmatic figure of the twentieth-century history is the ‘displaced person’ [...]” (2). Hieronder vallen vormen van vrijwillige en onvrijwillige verplaatsing: kwesties van leven of dood en kwesties van privilege. De ontplaatsing van dichters en auteurs en het gebruik van ontplaatsing als thema door dichters en auteurs wordt veelal beschouwd als geprivilegieerd (2-3).

Smith behandelt aan de hand van verschillende dichters de thematisering van ontplaatsing. Hij gaat onder andere in op de relatie tussen de identiteit en de cultuur waar deze identiteit toe behoort. Door het verliezen van deze cultuur/origine door vervreemding, verliest het subject een deel van zichzelf. Smith ziet een dergelijk proces terug in een van de gedichten van de dichter Brian Patten, waarin Patten hoe het subject tussen twee werelden in leeft. Deze situatie komt voort uit het verliezen van een thuis en “[...] a dimension of the self” (6). Smith beschrijft “displacement” als het leven tussen twee werelden. Deze notie van “betweenness” werkt hij verder uit aan de hand van Homi Bhabha (8), die “‘in-between’ spaces” (Bhabha in Smith 9) definieert als producten van “[...] the articulation of cultural differences” (Bhabha in Smith 9). De nadruk ligt op de grenzen tussen verschillende culturele categorieën en de ruimte tussen deze grenzen. “How are subjects formed ‘in between’, or in excess of, the sum of the ‘parts’ of difference (usually intoned as race/class/gender, etc.)?” (Bhabha in Smith 9).

Het vormen van een eigen subject lijkt tevens het doel van de “poetry of displacement”. Door middel van poëzie wordt getracht de situatie van ontplaatsing leefbaar te maken en een eigen identiteit te kunnen vormen in een veranderlijke en precare situatie (Smith 10). “Displacement” verwordt in de hedendaagse poëzie tot een ontologisch gegeven: “[...] displacement as a condition of *being*¹ itself” (10). Smith definieert de poëtica van “displacement” dan ook als volgt: “[...]”

¹ Mijn cursivering, S.M.

metaphors for the very condition of the human in a decentred cosmos and an increasingly and ironically centralised world order [...]” (10).

Narratieve identiteit en ‘ontplaatsing’

De relatie tussen identiteit en plaats in literatuur zal verder worden uitgewerkt aan de hand van de het begrip “narratieve identiteit”. Het idee van “Narrative identity” werd in de jaren ’80 geïntroduceerd door de filosoof Paul Ricoeur: “In the 1980s Paul Ricoeur introduced the idea that the complexity of a human life, with its many transformations brought about by the sheer passage of time, can become more palatable to our understanding if it is put in a narrative format” (Ritivoi 131). Volgens Ricoeur kunnen ervaringen begrijpelijk worden gemaakt door ze in een narratief kader te plaatsen. Een narratief kader genereert verbanden en maakt een geheel van verschillende “[...] seemingly disjointed episodes of a story” (232). Er wordt eenheid gecreëerd. Hieruit komt voort dat identiteit een product is van het narratief, waarbij de verhaallijn en de acties van het individu centraal staan in de vorming van identiteit (232). Het individu treedt op als “agent” (232). Identiteit wordt niet gevormd door een ongrijpbare essentie: “[...] some inherent essential quality that defines that person [...]” (232). Het narratieve model van het individu is echter niet sluitend. Het einde is immers onduidelijk. Het narratief verandert zodoende voortdurend: “[...] the story is continuously adjusted to accommodate and reconcile, if necessary, the self whose actions have already been committed with the self who makes plans for future action” (232). Ricoeur gaat er vanuit dat er geen sprake is van een zogenaamd eenduidig “master narrative” (Ritivoi 232). Meerder opties en uitkomsten zijn mogelijk.

Deze notie van meerduidigheid wordt uitgewerkt binnen het postmodernisme (Ritivoi 234), dat ervan uitging dat er geen sprake is van één narratieve identiteit: “[postmodernist scholars] have proposed instead that several plots corresponding to the multifaceted world in which we live shape us” (Ritivoi 234). De literatuurwetenschapper Trinh T. Minh-Ha sluit zich hierbij aan. Minh-ha definieert identiteit als een intersectie van meerdere narratieven (Ritivoi 234). De veeleisende en eenduidige vraag “Wie ben je?” wordt vervangen door meerdere vragen: “Wanneer ben je?”, “Waar ben je?”, “Hoe ben je?”. Deze vragen kunnen niet beantwoord worden middels een eenduidig narratief: “Trinh Minh-ha maintains that identity is located at the intersection of multiple narrative scenarios” (Ritivoi 234). In het essay “Other than myself/ my other self” gaat Minh-ha in op de identiteitsvorming van het ontplaatste individu. In deze identiteitsvorming is eenzelfde notie van

meerduidigheid zichtbaar. Het ontplaatste individu is onderhevig aan verschillende invloeden: “[...] having constantly to negotiate between home and abroad, native culture and adopted culture, or more creatively speaking, between a here, a there, *and* an elsewhere” (Minh-ha). Identiteit wordt telkens afgewogen, afhankelijk van het ingenomen standpunt. Het antwoord op de vraag “Where is ‘home’?” (Minh-Ha 20) wordt bepaald door de plaatsing van het subject. “The meanings of here and there, home and abroad, third and first, margin and centre keep on being displaced according to how one positions oneself” (Minh-Ha 20).

Volgens de literatuurwetenschapper Martin Klepper maakt de benadering van Trinh Minh-Ha deel uit van een verschuiving binnen de theorie omtrent narratieve identiteit. Volgens Klepper staat in de theorie van Ricoeur de temporele structurering van narratieve identiteit centraal. De focus verschuift echter naar de ruimtelijke structurering van narratieve identiteit: “[...] the challenge of identity work has shifted from the temporal management of a life story [...] to the spatial management of the social self/selves” (Klepper 19). Hij betreft de theoreticus Stuart Hall bij deze ruimtelijke benadering.

Hall meent dat het subject in bezit is van verschillende identiteiten (Klepper 15). Het gaat hierbij om verschillende culturele identiteiten; zogenaamde “masks” (Klepper 15). Deze identiteiten treden op als opgelegde structuren, aan de hand waarvan het subject zich kan identificeren. Hall relateert de notie van een meerduidige identiteit aan migratie. Het subject wordt door verplaatsing deel van verschillende culturen en “homes” (15). Deze meervoudigheid veroorzaakt fragmentatie en plaatst het subject in een staat van transitie. “This multiplicity and state of transition, however, far from dismissing the question of *personal* identity, poses it with even greater urgency” (Klepper 15). Er is geen sprake meer van een eenduidige en coherente identiteit.

Aan de hand van een essay van Eva Brunner zal worden ingegaan op het ontbreken van een eenduidige en coherente identiteit in de context van poëzie. Brunner behandelt enkele eigenschappen van poëzie en de wijze waarop deze eigenschappen meerduidigheid en fragmentatie produceren en representeren.

Narratieve identiteit en poëzie

In het essay “Confessional poetry: A poetic perspective on narrative identity” onderzoekt Eva Brunner narratieve identiteit in poëzie. In navolging van Eva Müller - Zettelmann is Brunner van mening dat het narratieve karakter van lyrische poëzie wordt genegeerd (188). Zij past

narratieve identiteit dan ook toe op “confessional poetry”. In dergelijke poëzie is er volgens Brunner geen sprake van een eenduidige beeld van identiteit: “[...] instead identity is constituted in an endless process of multiple self-conceptions” (Brunner 192).

Dergelijke meervoudigheid wordt onder andere gerepresenteerd door de vorm van de dichtbundel. Een dichtbundel kan op twee manieren worden geïnterpreteerd: “[...] the narrative of a single poem and the narrative that derives from the context of the whole volume” (Brunner 193). Ieder gedicht in een dichtbundel bevat een andere narratieve situatie en vormt hiermee een andere identiteit. Deze gedichten en identiteiten bevinden zich in relatie tot de andere gedichten in de bundel. “In a volume of poems, however, a semantic connection between the individual poems persists; thus it can show a process” (Brunner 193). Dit proces vormt een non-lineair narratief. De semantische relatie tussen de verschillende gedichten vormt geen eenduidig verloop. Er is sprake van meerduidige en tegenstrijdige situaties (193).

Brunner behandelt het gedicht “Mother and Jack and the rain” van de auteur Anne Sexton. Het thema van dit gedicht sluit volgens Brunner aan bij een van de kernpunten van de theorie omtrent het begrip narratieve identiteit. Het lyrisch subject van het gedicht tracht door middel van het schrijven van het gedicht verschillende percepties van de eigen ik te ordenen en zodoende een overkoepelende identiteit te vormen (196). Narratief wordt aangewend tot het genereren van een coherente identiteit. Het schrijven van het gedicht is noodzakelijk voor het voortbestaan van de identiteit van het subject: “[...] the speaker seems to be in danger of losing her identity without the act of writing” (Brunner 196).

Brunner concludeert het volgende: “Poetry as a literary genre stresses multiplicity and fragmentation of identity in contrast to coherence and closure. Hence, poetry can provide aesthetically elaborated presentations of identity that might [...] point beyond coherence and unitary selves” (201). Poezië accommodeert een meerduidige benadering en ontwikkeling van identiteit. Er is sprake van een versplinterd narratief.

Methode

Uit het theoretisch kader spreekt een notie van ambiguïteit. Narratieve identiteit omvat meerdere narratieven en meerdere scenario's. Hierbij moet in acht worden genomen dat narratieve identiteit twee kanten opwerkt. Aan de ene kant betreft het de wijze waarop het individu identiteit vormt aan de hand van een narratief en aan de andere kant betreft het de identiteit die spreekt uit een narratief. Twee kanten van dezelfde medaille. De analyse heeft betrekking op de tweede kant. Het gaat namelijk om de relatie tussen elementen van ontplaatsing en narratieve identiteit in een poëtische situatie. Narratieve identiteit wordt in de context van ontplaatsing een kwestie van verschillende vragen, waaronder “Waar?”. Zoals Trinh T. Minh-Ha schreef: het subject bevindt zich in een limbo tussen “a here, a there, *and* an elsewhere” (10).

In de analyse zal ik ten eerste kort ingaan op het overkoepelende narratief van de bundel en de wijze waarop er in dit narratief sprake is van ontplaatsing. Deze vaststelling is van belang, omdat zo de geconstrueerde identiteit van het lyrisch subject daadwerkelijk in een context van ontplaatsing kan worden geplaatst. Het vormt zodoende een bevestiging. Vanuit de behandeling van het narratief zal worden gekeken naar de narratieve constructie van identiteit in de bundel.

Ter voorkoming van het forceren van de aanwezigheid van een meerduidige narratieve identiteit of juist een eenduidige narratieve identiteit op de bundel zal gebruik worden gemaakt van een isotopie-analyse. Woorden zijn de kleinste betekenis-dragende elementen en dragen hiermee een notie van neutraliteit uit. Woorden genereren minder assumpties. De analyse zal worden opgebouwd vanuit deze isotopieën. Hierbij maak ik gebruik van de theorie uit het handboek *Literair Mechaniek*. Isotopie wordt hierin gedefinieerd als “de herhaling van identieke betekeniskenmerken” (171). Deze betekeniskenmerken zullen worden geïnventariseerd (bijlage 1).

Aan de hand van deze inventarisatie zal ik enkele hoofdlijnen van de narratieve identiteit trachten te achterhalen. Vanwege het gebruik van een woordveld-analyse zijn deze hoofdlijnen in eerste instantie niet bekend. Vanuit de hoofdlijnen zal ik enkele exemplarische gedichten analyseren aan de hand van close-reading, wederom gebruik makend van *Literair Mechaniek*. Op deze wijze wil ik naast het globale beeld, voortkomend uit de woordveld-analyse, een specifiek beeld geven en zodoende bijdragen aan een volledige analyse. Hierbij bouw ik voort op de analyse van Eva Brunner, die de narratieve identiteit van specifieke gedichten behandelt in de context van de gehele dichtbundel.

Analyse

Zoals werd beschreven in de inleiding vormt het proces van ontplaatsing een narratief. Het betreft een verandering van plaats en een verloop van tijd. Het verloop van ontplaatsing wordt zichtbaar gemaakt in de dichtbundel door middel van het opdelen van de bundel in drie delen. Het eerste deel lijkt te verwijzen naar het moederland van het lyrisch subject. In het gedicht “wat ik verstopte” razen op dynamische wijze beelden uit dit geboorteland aan de lezer voorbij. De gedichten “openingsscène” en “slotscène” lijken te verwijzen naar het vertrek van het lyrisch subject uit het geboorteland en het begin van het proces van ontplaatsing. Deze notie wordt versterkt door het eerste gedicht van het tweede deel, namelijk “inspectie bij aankomst”. Het lyrisch subject komt aan in een nieuw land, dat verschillende Nederlandse eigenschappen draagt. Het proces van ontplaatsing wordt “afgerond” in het derde deel van de bundel. Het lyrisch subject neemt verschillende nieuwe eigenschappen aan en wordt in het laatste gedicht als “ballotant” toegelaten tot de al dan niet Nederlandse maatschappij.

In het narratief van ontplaatsing in de bundel is het lyrisch subject onderhevig aan verschillende veranderingen, die zich niet enkel beperken tot een neutrale verandering van plaats. Zo neemt het lyrisch subject, als “ballotant”, nieuwe eigenschappen aan. Het narratief genereert de identiteit van het lyrisch subject: een narratieve identiteit. Deze identiteit zal worden onderzocht aan de hand van een woordveld-analyse. Uit de analyse van de dichtbundel aan de hand van isotopie komen enkele dominante woordvelden naar boven. Onder deze woordvelden vallen beweging/vloeibaarheid, zwaarte/leegte, kleur, lichaam, deel/geheel, taal, hitte/kou en maskers/personages (zie bijlage 1.). De woordvelden zullen afzonderlijk kort besproken worden.

Beweging/vloeibaarheid

Het woordveld beweging/vloeibaarheid bevat verschillende verwijzingen naar water en de zee: “ik ben water” (27). Deze verwijzingen impliceren beweeglijkheid: “je vertelt me dat ik vloeibaar ben”(60). Beweeglijkheid wordt in het derde deel van de bundel “aantoonbaar geleverde inspanning” teniet gedaan. De gedichten “stormwering” en “vergeten smokkelwaar” verwijzen naar de verstening en verharding van het lyrisch subject. Het subject wordt vast in plaats van vloeibaar: “tot het lichaam-vergroeid-versteent” (100).

Zwaarte/leegte

Alhoewel er in eerste instantie geen logische relatie lijkt te bestaan tussen zwaarte en leegte kunnen deze woordvelden gecombineerd worden. Deze samenvoeging komt voort uit het gedicht “slotscène”. In dit gedicht gaat de zwaarder-wording van het lyrisch subject gepaard met leegte. Het verlaten van het moederland verzwaart het lyrisch subject en veroorzaakt tegelijk een leegte in het subject. Het subject verhoudt zich telkens op een andere manier tot de notie van zwaarte en leegte. “ik ben zijn kuil” (69), “er is geen leegte in mij” (76). Ook het gewicht van het lyrisch subject verandert en hiermee verbonden de grootte van het subject. Het subject krimpt (“kort/krimp/kleiner”(55)) en het subject wordt groter en zwaarder (“eerst tilde ik een flatgebouw op”(84)).

Kleur

Kleur wordt veelal benoemd in de dichtbundel. De kleur van het subject, van andere mensen en van de omgeving. In het gedicht “wat ik verstopte” overheerst de kleur van de blauwe zee, de gouden zon en het witte strand. Het blauw van de zee komt in het eerste deel van de dichtbundel meermaals terug. De kleur van het lyrisch subject verandert gedurende de dichtbundel. In het gedicht drie manieren waarop ik de zee ben is het subject bruin en blauw; in “slotscène” wordt het subject rood; in “oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan” is het subject zwart. Deze verandering van kleur wordt benoemd in “smaakgevende dingen”: “peper ontwikkelt zich in trossen van bessen die eerst groen, daarna rood en tenslotte zwart worden net als wij” (89).

Lichaam

In de bundel komt achtentwintig keer het woord “lichaam” voor; zelfstandig, als deel van een woord of als meervoud. Het lichaam wordt onder andere verbonden aan geweld en seksualiteit. Naast de verwijzing naar het woord ‘lichaam’ bevat de dichtbundel een groot aantal verwijzingen naar lichamelijke aspecten: “‘bloed’ ‘oude schaafwonden’ ‘zwellings’ ‘blauwe plekken’”(30). Deze lichamelijke aspecten worden tevens op abstract niveau gebruikt. Zo wordt migratie verbonden aan het idee van amputatie. Het lichaam verandert: “lichaam lichaam lichaam was onderworpen aan tijd” (101).

Deel/geheel

Het lichamelijke aspect breidt zich uit naar de notie van breken. Breken komt veelal voor als het resultaat van een gewelddadige actie: “iemand breekt” (29), “iemand breekt een mobiele telefoon in twee stukken” (29), “iemand blijft bellen en breken” (29), “brekende botten” (35), “zijn eigen botten breekt” (65), “een stille ruimte/ waarin dingen breken” (52). Botten en mensen breken door auto’s, lichamen/ verbaal geweld of verkrachting. Breken is een lichamelijke actie. Deze notie kan worden uitgebreid: breken als een inbreuk op het geheel. Eenheid wordt in de dichtbundel vormgegeven als een onbereikbaar verlangen. In het gedicht “lood” spreekt het subject dit verlangen uit: “ze vroeg uitsluitend om heelheid” (101). Eenzelfde onbereikbaar verlangen komt terug in het gedicht is, is als: “bidt/ is het gebed om eenheid” (22).

Taal

In het gedicht “wat ik verstopte” vindt men de volgende opsomming: “moedertaal/ de officiële taal/ de officieuze taal”. Deze opsomming wordt als volgt naadloos aangevuld: “de officieus gesegregeerde supermarkten/ de officieus gesegregeerde scholen/ de onthoofde haan in de tuin van de overbuurvrouw” (15). Het begrip taal breidt zich uit en deze fenomenen lijken tevens taalvormen te worden. Alles wordt deel van dezelfde opsomming. In meerdere gedichten wordt het subject beschuldigd van een gebrek aan taal. In het gedicht “schat” komt een dergelijke beschuldiging naar voren: “ze zegt dat ik naar huis moet/ ze zegt dat ze mijn taal niet spreekt” (38). In het gedicht “aantoonbaar geleverde inspanning” blijkt dat het subject de moedertaal is vergeten en nu de taal spreekt van de voormalige kolonisator.

Hitte/kou

Niet enkel de taal van het subject verandert, ook de tolerantie van hitte en kou is onderhevig aan verandering. De bundel koelt af. De verwijzingen naar hitte in het eerste deel van de dichtbundel veranderen in verwijzingen naar kou. De zon brandt en verbrandt de mensen en de aarde: “de geur van verbrande huid/ in de zon/ de gouden zon” (13). Het is heet. De teruggekeerde migrant schijnt deze hitte al niet meer te kunnen tolereren: “het bezwijken onder de hitte” (21). In het gedicht “als de koude komt” doet de kou zijn intrede: “moet men de sneeuw vastpakken de

koude voelen” (83). De ballotant lijkt te kunnen omgaan met deze kou: “weet hoe kleding aan te passen aan weersomstandigheden” (103).

Maskers/personages

Deze woordvelden kunnen op het niveau van narratieve identiteit in grote lijnen worden teruggeleid naar een overkoepelend thema: verschijningsvorm en verandering van verschijningsvorm. Het overkoepelende narratief draait om verandering en het ontbreken van een persoonlijke kern. Het subject breekt, versteent, verkleurt, verzwaart, koelt af en verandert van taal. De woordvelden bevatten een notie van verandering; het lyrisch subject verandert op verschillende niveaus en binnen verschillende gebieden. Een van de afzonderlijke woordvelden sluit aan bij deze notie, namelijk maskers/personages. De narratieve identiteit van het lyrisch subject wordt geconstrueerd middels meerdere maskers. Het woordveld van maskers/personages impliceert de veranderlijkheid van verschijningsvormen. Ieder van de woordvelden maakt deel uit van een masker en genereert meerdere voorkomens en eigenschappen. In de analyse zal dan ook het woordveld ‘maskers en personages’ als uitgangspunt worden genomen.

Klepper duidt de door Hall benoemde verschillende culturele identiteiten van een subject als zogenaamde “masks” (Klepper 15). Het subject draagt verschillende maskers naar gelang de culturele identificatie. De term maskers wordt meermaals aangehaald in *Habitus*. Onder meer wordt in het gedicht “openingsscène” verwezen naar het opzetten van een masker. Dit gedicht beschrijft een vliegveld-scène. Tijdens de controle stelt het subject zich onderdanig op en ontdoet zich van haar identiteit: “ik glimlach als een schaap ik kijk omlaag/ het masker aan een elastiek achter mijn oren gehaakt” (17). De verplaatsing van het subject lijkt het begin van valsheid; van een filmrol. Het masker sluit aan bij de titel van het gedicht, die de context van een toneelstuk of film impliceert. Een dergelijke notie wordt tevens zichtbaar in het gedicht “alleen het laatste frame is zwart”. Aan de hand van verschillende frames wordt de loop van een film uiteengezet, waarin de stuntvrouw de hoofdrol speelt. Enkel in de laatste scene, waarin de stuntvrouw een masker draagt, kom het lyrisch subject zelf op. “ze draagt een masker/ in deze scene kom ik op”(91). Filmrollen dringen de realiteit binnen.

Het filmische aspect van de dichtbundel wordt versterkt door onder andere de gedichten “uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage)” en “actie”. In uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage) worden beelden aan elkaar gemonteerd door middel van filmtechnieken. Sovjet-montage

verwijst naar een dergelijke filmtechniek. In het gedicht worden exotische beelden op sovjet-montage-achtige manier afgezet tegen verschillende gewelddadige en problematische taferelen. In het gedicht “actie” wordt ook door middel van taal ingegaan op de eigenschappen van film. De grenzen vervagen in dit gedicht echter tussen film, documentaire en werkelijkheid. Telkens wordt twijfel uitgesproken over de ware aard van de film: “dit is zeker een film” (65); “dus het zal wel een documentaire zijn” (65).

Filmische aspecten en rollen worden kortom in meerdere gedichten benoemd. Het benoemen van filmtechnieken en toneelspel heeft een vervreemdend effect. Geloofwaardigheid gaat over in valsheid. In het gedicht “actie” wordt bijvoorbeeld verwezen naar de gedeeltelijke onoprechtheid van de openingsscène van de beschreven film. Hiermee lijkt impliciet het gedicht “openingsscène” te worden bedoeld. “van de openingsscène zal later blijken dat een deel gelogen is, maar dat is dramatische ironie de hoofdpersoon weet dat nog niet” (65). Welke rollen speelt het hoofdpersonage? Het lyrisch subject draagt meerdere maskers in de gedichten: welke narratieve identiteit komt voort uit deze notie?

Ik zal drie gedichten analyseren aan de hand van deze vraag. Deze drie gedichten lijken een rol of identiteit van het subject uit te dragen en hiermee vormend te zijn voor de narratieve identiteit van het lyrisch subject. In tegenstelling tot vele gedichten in de bundel is het onderwerp van deze gedichten niet “ik”. De gedichten geven een beschrijving van een fenomeen of type: “de teruggekeerde migrant”, “het zwarte gat”, “de ballotant”. Het ontbreken van het lyrisch subject in deze gedichten creëert afstand tussen de “ik” en de beschreven types. Deze afstand schijnt te ontbreken in de gedichten, waar het lyrisch subject wel degelijk aanwezig is. De sterke aanwezigheid van de “ik” in de andere gedichten doet echter vermoeden dat de beschreven types wel deel uit maken van het lyrisch subject. Daarnaast bevatten de types meerdere aspecten van de overige woordvelden. De besproken woordvelden zijn in grote mate verbonden aan eigenschappen en verschijningsvormen van het lyrisch subject. De aanwezigheid van verwijzingen naar de woordvelden in de drie gedichten impliceert een relatie tot het lyrisch subject. De combinatie van afstand en eigenheid brengt het idee van een masker teweeg. De beschreven rollen in de drie gedichten zijn mogelijke maskers van het lyrisch subject: “schoon hij heeft zes maskers hij/ draagt er één dat heeft hij mee” (49).

De teruggekeerde migrant

Het gedicht “is, is als” tracht een definitie te geven van “de teruggekeerde migrant”. De titel van het gedicht lijkt een bepaalde dubbelzinnigheid te impliceren. Het is zowel een bevestiging van het ‘zijn’ (“is”), als het twijfelende begin van een definitie (“is, is als”). Deze twijfel en dubbelzinnigheid worden in het gedicht zichtbaar gemaakt. De strofes geven telkens een dubbelzinnige definitie van de teruggekeerde migrant. Deze twijfelachtigheid vindt men tevens terug in de gebruikte stijlfiguren.

de teruggekeerde migrant als
 de teruggekeerde migrant is is
 de hete lucht het bezwijken onder de hitte
 is het bezwijken (Fabias 21)

In de eerste strofe wordt gebruik gemaakt van het stijlfiguur herhaling. Deze herhaling wordt gecombineerd met een anafoor: “de teruggekeerde migrant is als”, “de teruggekeerde migrant is is” (21). De eerste regels van deze strofe reproduceren de titel van het gedicht. Uit de herhalingen lijkt twijfel te spreken en een onvermogen om daadwerkelijk een definitie te kunnen geven. De verteller lijkt telkens opnieuw te willen beginnen en zijn definitie van “de teruggekeerde migrant” te herzien. Punten ontbreken, waardoor zinnen in elkaar overlopen. “De teruggekeerde migrant” in de tweede regel geldt zodoende als het naamwoordelijk deel van het gezegde van de voorgaande regel, maar tevens als het subject van de volgende regel. De definitie van “de teruggekeerde migrant” wordt zodoende dubbelzinnig en onzeker. Deze dubbelzinnigheid en het gebruik van een apokoinou plaatst “de teruggekeerde migrant” op tekstniveau tussen twee zinnen.

de teruggekeerde migrant is de volwassene is
 het moederland dat de moeder is waar hij in
 probeert te kruipen is het kruipen is heet is overal
 bloed is de vroedvrouw de zucht
 ‘het is voor iedereen pijnlijk’ (Fabias 21)

Eenzelfde gebruik van het stijlfiguur apokoinou vindt men onder andere ook in de tweede strofe. “de volwassene” in de eerste regel van de tweede strofe fungeert zowel als het naamwoordelijk deel van het gezegde in “de teruggekeerde migrant is de volwassene” (21), als als

subject in de zin “de volwassene is het moederland” (21). Het woord “moederland” fungeert wederom op dezelfde wijze en vormt zowel een subject, als een naamwoordelijk deel van het gezegde. De strofes worden aan elkaar geregen, door doorlopende constructies van “zijn”. Het werkwoord “zijn” overheerst in het gedicht. Er wordt geen uitweg geboden voor de dubbelzinnige definities. De dubbelzinnigheid en tweeledigheid van de zinsconstructies kan worden gesemantiseerd: “de teruggekeerde migrant” behoort tot twee werelden, maar vindt in geen van deze werelden een vaste definieerbare plaats.

de teruggekeerde migrant is bar annex toko is
 de drank in de hand van de dronkaard is
 de dronkaard die in dezelfde hoek op dezelfde stoel is dezelfde
 diabetische dronkaard die daar jaren geleden ook
 zat de teruggekeerde migrant is verlamd op diezelfde stoel is die stoel
 is fantoompijn
 beschouwt de amputatie (Fabias 21)

In het gedicht bestaat een spanning tussen onbeweeglijkheid en beweeglijkheid. De onbeweeglijkheid wordt afgebeeld door de verlamming van de migrant: “de teruggekeerde migrant is verlamd op diezelfde stoel is die stoel” (21). De migrant is onbeweeglijk. Deze onbeweeglijkheid impliceert echter geen gevoel van thuis, maar een gevoel van onvermogen. De verlamming gaat gepaard met de notie van fantoompijn en amputatie. De amputatie wordt echter enkel beschouwd door de teruggekeerde migrant. Hij vervult geen actieve rol. De verhouding tussen de migrant en het moederland wordt op deze wijze verbeeld als een lichamelijke relatie. Zo wordt het terugkeren van de migrant naar het moederland ook vergeleken met het terugkeren van een volwassene naar de baarmoeder: “het moederland dat de moeder is waar bij in probeert te kruipen” (21).

de teruggekeerde migrant is de oceaan is een paar meter van de oceaan vandaan een kleine hete kerk de hete lucht een handvol plastic ventilatoren die de hete lucht heen en weer blazen de teruggekeerde migrant zoekt antwoorden zit met een eucharistieboekje op schoot is het eucharistieboekje is hier samen in de naam van de Vader de Zoon et cetera zingt samen met de verbrande lichamen is de stemmen is de lichamen is de Vader de Zoon

et cetera is de liederen die hij leerde voordat hij wist hoe hij in elkaar hakende vragen moest stellen de teruggekeerde migrant is in elkaar hakende vragen en de hitte is een paar meter van de oceaan vandaan is net als dat water net als dat water zit de teruggekeerde migrant vol doodsangst opwekkend leven is beangstigend is angstig is
 zwaar
 blauw
 donker (Fabias 21)

De beweeglijkheid wordt gesymboliseerd door het beeld van de zee: “de teruggekeerde migrant is de oceaan is een paar meter van de oceaan vandaan” (21). De verlammeende stoel is een statisch gegeven, terwijl de zee implicaties van dynamiek oproept. De migrant is echter zowel de zee, als dat hij zich een paar meter van de zee begeeft. Wederom is er sprake van dubbelzinnigheid. Deze dubbelzinnigheid wordt wederom gegenereerd door de apokoinou-constructies van ‘zijn’. “De teruggekeerde migrant” wordt telkens verbonden aan het een notie van “zijn”: “de teruggekeerde migrant” is. Het ontbreken van punten laat tegenstrijdige gegevens in elkaar overlopen. Ze worden deel van hetzelfde geheel, terwijl het onduidelijk blijft om welk geheel het gaat. Het geheel wordt niet afgebakend. Het ontbreken van deze afbakening wordt in de vierde strofe versterkt door de afwezigheid van regelafbreking. Het vers ontbreekt, waardoor de regels doorlopen en de gehele bladspiegel vullen. De aanwezige apokoinous worden door dit gebrek uitgerekt. De verschillende constructies van “zijn” nemen veel ruimte in beslag: “de verbrande lichamen is de stemmen is de lichamen is de Vader de Zoon /et cetera is” (21). De herhaling en opeenvolging van “is” in de de vierde strofe reproduceert een angstige en gejaagde ademhaling: is, is, is. Deze ademhaling komt tot rust, wanneer de regelafbreking terugkeert: “zwaar/blauw/donker” (21). De eigenschappen zijn weer geordend en afgebakend, er is geen sprake meer van vervloeien.

de teruggekeerde migrant hoort zichzelf de wind het water hoort de gefluisterde doodsbedreigingen van de wind en het water is dit alles is de medemens is een kleine hete kerk is de hete lucht is de hostie is het knielkussentje is een paar meter van de oceaan is de oceaan is naast de kerk is de ezel is de braakliggend terrein waar de ezel geketend aan een lantaarnpaal balkt tijdens de eucharistieviering is de ezel is het braakliggend terrein is de ogen is

gespleten de teruggekeerde migrant is
 zijn ogen sluit
 zijn ogen sluit
 zichzelf is gesloten bidt
 is het gebed om eenheid (Fabias 22)

Eenzelfde constructie komt terug in de vijfde strofe. Wederom is er sprake van een deel waarin vers ontbreekt en de regels niet worden afgebroken. Dit deel wordt wederom overheerst door apokoinou-constructies van ‘zijn’: “kerk is de hete lucht is de hosti is het knielkussentje is een paar meter van de oceaan is de” (22). De gejaagdheid van dit versloze deel wordt echter niet opgeheven door regelafbreking. Alhoewel het versloze deel wordt gevolgd door een opsomming van korte elementen en enjambementen, lopen de apokoinou-constructies door. “is de ogen is/ gespleten de teruggekeerde migrant is” (22). De constructies worden tot hun breekpunt gedreven: ze worden gefragmenteerd en herhaald. “is de ogen is/ gespleten de teruggekeerde migrant is/ zijn ogen sluit/ zijn ogen sluit/ zichzelf is gesloten/ bidt/ is het gebed om eenheid” (22). De ademhaling wordt sneller en gejaagder. Van een schijnbare eenheid, zoals in de versloze delen, is geen sprake meer. Enkel in deze strofe wordt de teruggekeerde migrant verbonden aan andere werkwoorden dan “zijn”: “sluit”, “bidt” (22). Er wordt niet meer getracht een definitie te geven aan de teruggekeerde migrant. De strofe ontspoord. Het onvermogen tot het vormen van een eenduidig geheel eindigt in het gedicht in een gefragmenteerde opsomming. De dubbelzinnigheid van de teruggekeerde migrant wordt benoemd in een gefragmenteerd geheel. Het gebed om eenheid wordt vormgegeven door middel van tegenovergestelde middelen.

Het zwarte gat

De kافت van de dichtbundel *Habitus* is op verschillende plaatsen geperforeerd. Er zijn zwarte gaten gevormd in het zwarte karton. Het gedicht “de zwartheid van het gat” geeft een poëtische uiteenzetting over het fenomeen zwarte gaten.

zwarte gaten zijn raar
 zwarte gaten zijn de wonderlijkste
 objecten in het heelal (Fabias 53)

In het gedicht “de zwartheid van het gat” wordt veelvuldig gebruik gemaakt van enjambementen. Niet enkel woorden worden overgeplaatst naar de volgende regel, zinnen worden verdeeld over meerdere strofen. In de gehele dichtbundel missen hoofdletters en punten. Zinnen zijn niet afgebakend, waardoor woorden overlopen en deel worden van meerdere gehelen. In de eerste strofe wordt de nadruk gelegd op de woordgroep “zwarte gaten”. Deze woordgroep wordt op anaforische wijze tweemaal aan het begin van de regel genoemd; eenzelfde constructie was reeds zichtbaar in de eerste strofe van “is, is als”. De eerste twee regels zijn door deze constructie verbonden door parallelisme, waarbij de nadruk komt te liggen op de wonderbaarlijkheid en de raarheid van de zwarte gaten. De zwarte gaten trekken in de eerste strofe als het ware al alles naar zich toe. Zo wordt “heelal” door middel van klinkerrijm deel van deze woordgroep.

een planeet of ster heeft een oppervlak een zwart gat is zwart zo zwart een zwart gat heeft
geen oppervlak

een zwart gat is een gebied is een gat in de ruimte een gebied waar materie is
samengedrukt en

heileloos ineengestort

ramp-za-lig (Fabias 53)

De klinkerrijm zet zich voort in de tweede strofe: “planeet”; “oppervlak”, “zwart gat”, “zwart”, “zwart”, “zwart gat”, “oppervlak”, “zwart gat”, “gat” (53). Het veelvuldig gebruik van de klank “a” geeft de strofe een ineengedrukte en dichtgepakte indruk. De woorden worden op elkaar geperst. Een dergelijke indruk wordt versterkt door de volladen eerste regel van de tweede strofe. Deze regel staat in contrast tot de tweede regel. De verdrukking komt op semantisch niveau terug; “samengedrukt”(53). De regel bootst de werking van het zwarte gat na. De materie wordt niet enkel op elkaar gedrukt, maar is in het zwarte gat ook “heileloos ineengestort”. Een synoniem van heilloos wordt in de derde strofe herhaald, enkel ditmaal op ‘ineengestorte’ wijze: “ramp- za-lig” (53). De instorting wordt gevisualiseerd, door het opdelen van het woord. Door deze opdeling krijgt het woord een dramatische ondertoon; iedere lettergreep ontvangt klemtoon. Daarnaast genereert het, overeenkomstig met de enjambementen, een dubbelzinnige betekenis: rampzalig of zalig. “Ramp” kan tevens worden toegevoegd aan de overheersende a-klinkerrijm; zwart gat en ramp worden zodoende aan elkaar verbonden.

die noodlottige instorting concentreert een enorme hoeveelheid massa in een klein klein gebied

de zwaartekracht is in dit gebied

zwart

sterk zwart en sterk

niets kan eraan ontsnappen zo sterk

licht kan vaak ontsnappen maar niet uit het zwarte gat

objecten die in zwarte gaten vallen breken alles

wat in het zwarte gat valt breekt alles

wat in het zwarte gat valt wordt tot het breekpunt uitgerekt (Fabias 53)

Deze klinkerrijm zet zich tevens voort in de vierde strofe: “massa”, “zwaartekracht”, “zwart”, “zwart”, “ontsnappen”, “ontsnappen”, “zwarte gat”, “zwarte”, “vallen”, “alles”, “wat”, “zwarte gat”, “alles”, “zwarte gat”, “valt” (53). De a-klank blijft overheersen en opnieuw ontstaat er een idee van opeenhoping. De vierde strofe legt de nadruk op verschillende eigenschappen van het zwarte gat: klein, zwart en sterk. Er wordt gespeeld met de verwachtingen van de lezer door het uitwisselen van de termen zwart en sterk: “de zwaartekracht is in dit gebied zwart” (53). De strofe eindigt in een driedelige climax. In eerste instantie breken de objecten in het zwarte gat alles. De notie wordt bijgesteld door de term “objecten” te vervangen door “wat”. Hiermee wordt het volgende geïmpliceerd: alles in het zwarte gat breekt alles. Alles breekt niet enkel andere objecten, maar wordt in het zwarte gat tevens zelf tot breken gebracht.

eens kwam een astronaut te dicht bij een zwart gat hij werd erin gezogen hij werd door de onmenselijke grootte van zwaartekracht in het gat uit elkaar getrokken laat dat een les zijn, zei de nasa we kunnen zwarte gaten niet zien maar we geloven in hun bestaan net als we dat met Jezus doen, zei de nasa we geloven het zwarte gat omdat het zwarte gat dingen doet met stof

omdat het zwarte gat dingen doet met sterren omdat het zwarte gat dingen doet met de sterrenstelsels in de nabijheid van het zwarte gat daar denkt het zwarte gat niet over na het zwarte gat handelt naar de eigen aard (Fabias 53)

In de vijfde strofe verandert de toon van het gedicht. Dit is onder andere zichtbaar door het ontbreken van enjambementen en vers. De regels worden niet afgebroken. Deze strofe schijnt aanspraak te maken op geloofwaardigheid. De sluier van het gedicht lijkt even te worden opgeheven om objectieve informatie te bieden. De strofe is een verslaglegging van zogenaamde uitspraken van de nasa: “zei de nasa”, “zei de nasa” (53). Door de afwezigheid van regelafbreking in deze strofe maakt het enige enjambement des te meer indruk. “omdat het zwarte gat dingen doet met stof/ omdat het zwarte gat dingen doet met sterren omdat het zwarte gat dingen doet met de/ sterrenstelsels in de nabijheid” (53). De geloofwaardigheid wordt opgeheven en gaat over in een manische herhaling.

Het is opvallend dat in deze strofe het zwarte gat een actieve rol krijgt toebedeeld, waardoor het zwarte gat een subject-positie lijkt in te nemen. Dit wordt onder andere geïmpliceerd door de weglating van het woord ‘in’: “we geloven het zwarte gat” (53). Door deze weglating worden de overige regels van deze strofe tevens in een actief licht geplaatst. Enkele van deze regels worden door middel van parallelle zinsbouw aan elkaar verbonden: De laatste regels van deze strofe verwijzen duidelijk naar de actieve subject-positie van het zwarte gat: “denkt”; “handelt naar eigen aard” (53). Er is sprake van een personificatie: het zwarte gat verwordt tot een subject.

het gat is een gebied in de ruimte

het gat is zwart

het gat is heilloos ineengestorte materie

zwart

zwaar van zwaartekracht

het gat is vaak omringd door schijven materiaal

de schijven draaien in een kolk om het zwarte gat en worden godsgruwelijk heet (Fabias 54)

In de laatste strofe worden nogmaals enkele van de hoofdkenmerken van het zwarte gat herhaald en opgesomd. Zwart wordt echter losgekoppeld van gat. Het gaat in deze strofe immers niet meer om “het zwarte gat”; de term schijnt tevens zelf gebroken. “Zwart” wordt deel van de opsomming van de eigenschappen van het gat. In het gedicht is een ontwikkeling zichtbaar: “zwarte gaten”, “zwart gat”, “gat”. De term wordt kleiner en individualistischer in de context van personificatie. Het zwarte gat is een subject: een alles samendrukkend en instortend subject. De

assonantie in het gedicht laat het subject alles naar zich toetrekken. Alles bevattend en alles brekend: zwaar en schijnbaar leeg.

De ballotant

Ballotage wordt als volgt gedefinieerd: “stemming over de toelating van iem. als lid van een sociëteit of vereniging” (*Dikke Van Dale n.p.*). Logischerwijs volgt hieruit dat “de ballotant”, diegene betreft waarover wordt gestemd: een mogelijk lid. Het gedicht “aantoonbaar geleverde inspanning” omvat een omvangrijke opsomming, waarin verschillende eigenschappen van “de ballotant” worden opgenoemd. Deze eigenschappen schijnen te refereren aan Nederlandse gebruiken en waarden

de ballotant is beter verklaard - of op z'n minst zo goed als het worden zal -
 maakt nauwelijks nog taalfouten
 klinkt als een nieuwslezeres
 beheerst, voor zover dat mogelijk is, de eigen gedachten
 beheerst, voor een aanvaardbaar percentage, de eigen emoties
 gooit niet langer gietijzeren objecten naar getroebleerde mannen
 is de moedertaal vergeten
 droomt in de taal van de voormalige eigenaar
 kleedt broeders heeft zusters lief staat open
 voor blauwe ogen (Fabias 103)

Iedere strofe begint met “de ballotant”, waarop een opsomming volgt van eigenschappen van deze “ballotant”. Deze eigenschappen vormen per strofe in zekere mate een thema. In tegenstelling tot “is, is als” en “de zwartheid van het gat” bevat dit gedicht geen enjambementen of apokoinous. In de eerste strofe betreft het thema van de opsomming: taal. “De ballotant” maakt geen gebruik meer van de moedertaal (“is de moedertaal vergeten”), maar maakt nu gebruik van “de taal van de voormalige eigenaar”(103). Deze verandering is van invloed op het proces van ballotage, levert “de ballotant” aantoonbare inspanning? Deze ontwikkeling wordt echter ondermijnd door uitspraken als: “of op z'n minst zo goed als het worden zal”, “voor zover dat

mogelijk is”, “voor een aanvaardbaar percentage” (103). De ontwikkeling is geen vanzelfsprekendheid voor “de ballotant”, maar iets waar hij zijn best voor moet doen.

de ballotant heeft de corrigerende stem geïnternaliseerd
 is met enige regelmaat in het eigen lichaam
 spreekt het eigen lichaam met enige regelmaat toe
 (niet bang zijn hier is geen vuur niet zo niet nu niet hier) (Fabias 103)

In de tweede strofe staat het lichaam centraal. “de ballotant heeft de corrigerende stem geïnternaliseerd” (103). De ballotant controleert en corrigeert het eigen lichaam. De internalisering van de corrigerende stem, gaat gepaard met een internalisering van “de ballotant” zelf: “is met enige regelmaat in het eigen lichaam” (103). Deze regel lijkt de impliceren dat “de ballotant” een bepaalde mate van zelfreflectie uitvoert. Door de herhaling van de woordgroep “met enige regelmaat”, krijgen de tweede en derde regel van deze strofe een regelmatige indruk. De aangeleerde eigenschappen van “de ballotant” zetten zich voort in de derde strofe. “De ballotant” past zich aan en ontdoet zich van ongepaste eigenschappen.

de ballotant bezoekt de juiste etablissementen
 heeft geleerd een uur over een kop koffie te doen in ruil voor gratis wifi
 verdient nu voldoende voor een macbook
 weet welke sticker de juiste is om op de gloeiende appel te plakken
 heeft een gepast kapsel gevonden
 verbergt haar brandmerken (Fabias 103)

In de vierde strofe worden wederom richtlijnen gegeven voor de ballotage. Dit gaat gepaard met het verbergen van een koloniaal verleden: “verbergt haar brandmerken” (103). Zoals duidelijk werd in de eerste strofe tracht “de ballotant” toegang te krijgen tot de “vereniging” van de voormalige eigenaar. De context van de dichtbundel en de andere gedichten in acht nemend kan men hier uitgaan van een voormalige koloniale eigenaar (Nederland). De toegang gaat gepaard met het verbergen van deze voormalige koloniale overheersing.

de ballotant

heeft een woning

heeft op onnavolgbare wijze en met bewonderenswaardige souplesse alles in huis gehaald

wat ze niet meer buiten vond

uit de eclectische doch coherente inrichting van het eigen huis spreekt beheersing

wellicht zelfs synthese:

de tropische warmwatervissen hebben in zwart-witfoto's een plek gevonden boven de schoorsteenmantel

de volgroeide, intelligent geplaatste cactus botst modieus met de caribisch blauwe accentmuur

de eerder bedwongen kleuren zijn nu accenten in de vorm van sierkussens, dekens en achteloos over meubelstukken gedrapeerde houten rozenkransen

hier en daar verrast een in china vervaardigd mariabeeld

er is ruimte gecreeerd voor metaal en riet

de verloren zon figureert in dit tafereel in drie objecten die in drie verschillende tinten geel het geheel helpen aarden, te weten: bank, bloempot en het verzameld werk van franz kafka

belangrijke details: de bank is niet in plastic gewikkeld en

de ballotant bezit opmerkelijk veel palmbomen

de ballotant doneert met enige regelmaat aan goede doelen die zich inzetten voor het verlichten van het schrijnende leed van mensen in verre landen

weet ook niet wat de gevluchte mensen moeten

is breed gesocialiseerd

is sceptisch ten opzichte van niet door de wetenschap ondersteunde beweringen

is kritisch ten opzichte van de wetenschap

toont regelmatig een empathische, ietwat misplaatst filosofische blik op het leed van gemarginaliseerde groepen

weet zich ook geen raad

kan tijdens de winter overdag wakker blijven

heeft haar toon gematigd

beheerst de woede

heeft de wijsvinger op zichzelf gericht
 is bereid te leren fietsen met een paraplu in de hand
 is tevens bereid te leren hoe een fiets op de bovenste rij te stallen*
 we heten de ballotant welkom (Fabias 104)

De vijfde en de zesde strofe draaien om verlies en beheersing. Dit komt onder andere terug in de inrichting van het huis van “de ballotant”: “heeft op onnavolgbare wijze en met bewonderenswaardige souplesse alles in huis gehaald/ wat ze niet meer buiten vond” (104). “De ballotant” bevindt zich in een andere omgeving en vindt hierin niet meer de herkenbare elementen van “thuis”. Deze elementen worden echter op beheerste wijze in het huis tentoongespreid. De tropische warmwatervissen zijn verworden tot “zwart-wit-foto’s”; de cactus is “modieus” geplaatst. In de laatste strofe breidt de beheersing zich uit naar de eigenschappen van de ballotant, waaronder “beheerst de woede” (104). Het is opmerkelijk dat meermaals wordt verwezen naar de handeling van beheersen: “beheerst [...] de eigen gedachten/ beheerst [...] de eigen emoties”, “uit de eclectische doch coherente inrichting van het eigen huis spreekt beheersing”, “de eerder bedwongen kleuren”, “beheerst de woede” (104). Dit bevestigt dat deze rol geen vanzelfsprekende of natuurlijke rol betreft; deze rol vergt beheersing. Aan het einde van de laatste strofe bevindt zich een voetnootteken. De voetnoot omvat een uitgebreide opsomming van zaken waarmee de ballotant om moet kunnen gaan: “de ballotant kan bovendien op gepaste wijze omgaan met” (105). Deze opsomming is vormgegeven als een gebruikelijke opsomming. Gegevens zijn geïnventariseerd en zonder stijlfiguren achter elkaar geplaatst. Het vervloeiende beeld uit “de zwartheid van het gat” en “is, is als” ontbreekt. De ballotant is afgebakend; beheerst.

Het gedicht eindigt met de volgende uitspraak: “we heten de ballotant welkom” (105). De ballotant wordt toegelaten. Er wordt onverwachts gebruik gemaakt van een persoonlijk voornaamwoord. Dergelijke woorden ontbreken in de rest van het gedicht. Ervan uitgaand dat de ballotant een rol is van het lyrisch subject, kan de ‘we’ in deze zin worden toegeschreven aan dit lyrisch subject. Het lyrisch subject heeft in haar ballotanten-rol toegang verkregen tot de betreffende groep en spreekt daarom vanuit een ‘we’. “we heten de ballotant welkom”(105) wordt als het ware meteen verzilverd.

Het proces van ballotage wordt tweemaal onderbroken; eenmaal door een enjambement en eenmaal door een veranderde bladspiegel. In de eerste strofe bevindt zich één enjambement: “kleedt broeders uit heeft zusters lief staat open/ voor blauwe ogen” (103). Het enjambejmeren van

deze regel impliceert een inbreuk op de gestructureerde opsomming en hiermee op de eenduidigheid van deze opsomming. De regel heeft een dubbelzinnige betekenis. “staat open voor blauwe ogen” (103) kan verwijzen naar een acceptatie en tolerantie tegenover mensen met blauwe ogen, doorgaans witte mensen. De regel kan echter ook verwijzen naar het onderhevig zijn aan de blik van de ander. Het masker van de ballotant schijnt immers een opgelegd masker. De tweede onderbreking vindt plaats in de vijfde strofe. Het gedicht wordt onderbroken door twee regels, die van rechts inspringen. “belangrijke details: [...] de ballotant bezit opmerkelijk veel palmbomen” (104). De statische opsomming impliceert een zekere mate van stabiliteit. Dit wordt echter ondermijnd door het benoemen van een schijnbaar-triviaal element: “palmbomen”².

In het gehele gedicht wordt een contrast gecreëerd tussen de situatie in aantoonbaar geleverde inspanning en de situatie in “wat ik verstopte”. In het licht van het gedicht “wat ik verstopte”, waarin een beeld wordt geschetst van het moederland van het lyrisch subject, schijnt “aantoonbaar geleverde inspanning” de reden te zijn voor het verstoppert. In het gedicht “wat ik verstopte” passeren op filmische wijze verschillende zintuiglijke indrukken en vluchtige beelden het oog van de lezer. Het gedicht verwordt tot een snel rijdende auto in een kleurrijke, verhitte en stoffige omgeving. Regels springen in van zowel links als rechts. Taferelen worden vluchtig beschreven en broeien van visuele aspecten. Het gehele gedicht is vormgegeven als een uitgebreide opsomming. Deze opsomming is echter dynamisch en lijkt niet op de statische opsomming van eigenschappen uit aantoonbaar geleverde inspanning. Verschillende aspecten uit de gedichten vormen elkaars tegenhanger. Dit geldt bijvoorbeeld voor de temperatuur. In wat ik verstopte is het heet en ontbreken seizoenen, in tegenstelling tot de wisselende en koudere temperaturen in de situatie van “de ballotant”. Het sterkste komt het contrast terug in kleur. Het blauw van de zee (“het onmogelijke blauw van de zee/ de vissers in bootjes drijvend op de onmogelijk blauwe, transparante zee”(16)) wordt een “carribisch blauwe accentmuur” (104); de zon (“de geur van verbrande huid/ in de zon/ de gouden zon”(13)) komt terug in “drie verschillende tinten geel”(104).

² In het gedicht ‘int. moederland - nacht’ worden de beweeglijke palmbomen verbonden aan een notie van niet-behoren.

De drie maskers

De drie maskers verschillen sterk van elkaar. Ieder masker draagt een eigen perceptie van het subject uit. Deze percepties dragen bij aan de constructie van de narratieve identiteit, die wordt opgebouwd vanuit verschillende maskers en personages. In het opbouwen van de narratieve identiteit aan de hand van deze drie maskers is een bepaald narratief proces zichtbaar. De gedichten spelen een rol binnen het overkoepelende narratief van ontplaatsing en genereren tevens zelf een narratieve situatie.

In het gedicht “is, is als” krijgt het lyrisch subject de rol van “de teruggekeerde migrant” toebedeeld. Als “teruggekeerde migrant” bevindt het lyrisch subject zich tussen verschillende percepties van zichzelf. Op semantisch en stilistisch niveau verhoudt het subject zich tot verschillende werelden. Beide werelden houden echter telkens geen stand en vervloeien in elkaar. De definitie van het lyrisch subject blijft daarom onbereikbaar. Identiteit verwordt in dit gedicht tot een stroom van “zijn”, zonder te achterhalen wat het lyrisch subject daadwerkelijk is. Deze gebrekkige situatie maakt deel uit het narratief van ontplaatsing; om terug te keren moet het subject ten eerste ontplaatst zijn.

De dubbelzinnigheid van het lyrisch subject als “teruggekeerde migrant” wordt opgeheven in aantoonbaar geleverde inspanning. De migrant keert niet terug, maar slaagt in een succesvolle migratie en assimilatie. Het narratief lijkt tot een goed einde te zijn gekomen, waarbij het lyrisch subject heeft kunnen achterhalen waar “thuis” is. De perceptie van de identiteit van het subject bestaat uit een geordende en begrijpelijke opsomming van gegevens. Dergelijke goede eindes, waarbij het subject optreedt als de succesvolle held blijken echter niet passend: “de held is opengebarsten” (31). Het subject is niet afgerond. Deze notie komt voort uit de verschillende ondermijningen van de ballotage. De aanwezigheid van de palmbomen in de inrichting van de “ballotant” verwijst naar een onderliggende notie van niet thuis horen. De statische vorm van het gedicht “aantoonbaar geleverde inspanning” en de eenduidigheid van de opsomming in dit gedicht blijken schone schijn. In het hart ervan ligt een gebrek aan thuis-zijn.

De notie van een eenduidige en afgeronde identiteit, die evenredig wordt opgebouwd in het narratief, wordt verder ondermijnd door het gedicht “de zwartheid van het gat”. In tegenstelling tot “is, is als” en aantoonbaar geleverde inspanning is er in dit gedicht geen duidelijke relatie tot het narratief van ontplaatsing zichtbaar. Deze notie kan worden toegepast op de gehele sectie van “rib”, waarin vrouw-zijn en seksualiteit centraal staan. Ontplaatsing is niet het enige vormende element

van identiteit. De meerduidigheid van het lyrisch subject breidt zich verder uit dan de meerduidigheid van de ontplaatste identiteit. De notie van het meerduidige lyrische subject wordt tot het uiterste gedreven; het subject verwordt tot een zwart gat. Zoals blijkt uit de analyse is er sprake van personificatie en neemt het zwarte gat een subject-positie in. Het subject, dat hieruit voortkomt, bestaat uit “ineengestorte materie” (54). Het zwarte gat trekt alles naar zich toe en breekt alles. Van een eenheid is geen sprake: identiteit “wordt tot het breekpunt uitgerekt” (54).

Conclusie

Uit het theoretisch kader blijkt dat identiteit in de context van ontplaatsing onderhevig is aan fragmentatie en meerduidigheid. Het ontplaatste individu bevindt zich tussen verschillende werelden: in een contrapuntische positie of een “in-between space”. Eenheid ontbreekt. Deze meerduidigheid komt terug in de relatie tussen plaats en narratieve identiteit. Het individu maakt deel uit van verschillende verhalen en “homes” en bevindt zich op een kruispunt van verschillende narratieven. Enkel de vraag “Wie ben ik?” volstaat niet langer. Volgens Brunner kan poëzie het verlangen naar een coherent en eenduidig verhaal overstijgen. Poëzie betreft een vehikel tot het vormen van een meerduidige narratieve identiteit. “Hence, poetry can provide aesthetically elaborated presentations of identity that might [...] point beyond coherence and unitary selves” (Brunner 201).

Deze meerduidige narratieve identiteit wordt in de dichtbundel *Habitus* vormgegeven door middel van verschillende maskers. Het lyrisch subject neemt verschillende rollen aan en toont hiermee verschillende percepties van de eigen identiteit. Deze verschillende percepties en rollen genereren een meerduidige narratieve identiteit. Door de analyse van de woordvelden worden binnen deze identiteit bepaalde veranderingen en processen zichtbaar. Het subject verandert telkens van verschijningsvorm. Drie van deze verschijningsvormen zijn geanalyseerd aan de hand van close-reading: “de teruggekeerde migrant”, “het zwarte gat”, “de ballotant”.

Uit de analyse van deze maskers komt een bepaald narratief naar voren. De drie gedichten dragen bij aan het narratief van ontplaatsing en bevatten tevens zelf een specifieke narratieve situatie. Het narratief van ontplaatsing wordt zichtbaar in de zoektocht naar een eenduidige definitie en een “vaste” plaats in een dynamische situatie. Deze definitie en plaats ontbreken echter. Zoals blijkt uit het theoretisch kader fragmenteert ontplaatsing en reproduceert poëzie deze fragmentatie. In “is, is als” en “aantoonbaar geleverde inspanning” wordt duidelijk ingegaan op de vorming van het lyrisch subject in de context van migratie. “De teruggekeerde migrant” kan niet worden gedefinieerd en hoopt enkel eenheid te bereiken. Deze eenheid lijkt te worden bereikt in “aantoonbaar geleverde inspanning”. De identiteit van het lyrisch subject bestaat uit een eenduidige opsomming en vereisten kunnen als het ware worden aangevinkt. De eenheid van deze identiteit blijkt echter schijn en de ballotage wordt op verschillende punten ondermijnd.

Deze ondermijning van een eenduidige identiteit vindt ook op het niveau van de gehele dichtbundel plaats. Zoals blijkt uit de analyse van “de zwartheid van het gat”, wordt het subject niet

enkel gevormd door het narratief van ontplaatsing. Het tweede deel van de dichtbundel plaatst het lyrisch subject in een context van seksualiteit en vrouwelijkheid. De narratieve identiteit reikt verder dan ontplaatsing en zuigt alles naar zich toe. De notie van meerduidigheid is bepalend voor de narratieve identiteit, ook buiten het schijnbare overkoepelende narratief van ontplaatsing.

Het lyrisch subject kan niet tot een eenheid worden gemaakt en gedraagt zich als het ware als “een zwart gat”. Allerlei verschillende identificaties, percepties, maskers en rollen worden opgeslokt door het lyrisch subject en worden in de vorming van de identiteit tot een breekpunt gedreven. In het interview van *VPRO Boeken* reageert Radna Fabias op de vraag van Jeroen Kan met de volgende uitspraak: “Het is ook schitterend als je het niet redt om bij die eenheid te komen, dat je het zo benadert dat dat al zelf het is”.

Bibliografie

"Ballotage." *Dikke Van Dale Online*. Geraadpleegd in juni, 2018.

Boven, Erica van & Gillis Dorleijn. *Literair Mechaniek*. Uitgeverij Coutinho, 2013.

Brunner, Eva. "Chapter 10. Confessional poetry: A poetic perspective on narrative identity".

Rethinking narrative identity: person and perspective, red. Claudia Holler, John Benjamins Publishing Company, 2013. 187-202.

Fabias, Radna. *Habitus*. Uitgeverij de Arbeiderspers, 2018.

Fabias, Radna. Interview met Jeroen Kan. *VPRO Boeken*, 13 mei 2018.

Klepper, Martin. "Introduction. Rethinking narrative identity: Persona and perspective". *Rethinking narrative identity: person and perspective*, red. Claudia Holler, John Benjamins Publishing Company, 2013. 1-31.

Lispector, Clarice. *Het uur van de ster*. 1977. Uitgeverij De Arbeiderspers, 2017.

Minh-ha, Trinh. "Other than myself/my other self". *Travellers' tales: narratives of home and displacement*, red. George Robertson, Melinda Mash, Lisa Tickner, Jon Bird, Barry Curtis & Tim Putnam, Routledge, 1994. 9-26.

Ritivoi, Andreea. "Identity and narrative". *Routledge encyclopedia of narrative theory*, red. David Herman, Routledge, 2005. 231-235.

Said, Edward. "Reflections on Exile". *Reflections on exile and other essays*. Harvard University Press, 2001.

Smith, Stan. "Introduction: Poetry, Place and Displacement". *Poetry and Displacement*. Liverpool University Press, 2007.

Bijlage 1: woordvelden*Beweging/vloeibaarheid*

wat ik verstopte: regenbuien, wind, orkanen, zee, zee, zee, zee

reisgids I: duiken, zwemmen, zeezoogdier

int. moederland - nacht: beweeglijke schaduw, onbeweeglijke fallus, zee

is, is als: verlamd, oceaan, oceaan, oceaan, water, water, de wind, het water, de wind, het water, de oceaan, de oceaan

drie manieren waarop ik de zee ben of ken: tegen mijn randen klotst water, de tranen, de zee, aan de oppervlakte rimpel ik zachtjes, goede rots, water, water

reisgids v: gezuiverd zeewater

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): de zee, tranen, water, versteent, stijfhoofdig

vader: de zee

ansicht: de zee, ik hoorde slechts het zand bewegen

schat: ter zee

vleeswording: zilt, een zee, traceerbare tranen, iemand zwom mij weg, ik liet me maar in vorm kneden, omgekneed, oorspronkelijke vorm,

adam spoelt aan: verdrinking, woestijn, droog

(over) grootmoederlijk advies: glibberige vochtige

stille beschouwing (in het donker): serpenterende bewegingen, het versteende lichaam, droog, vocht, angstzweet, tranen

rib: kneedbaar

oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan: vochtig, vloeibaar, stromen

de verlatenheid van grensgebieden: tuimelkruid, golvende asfalt

oorlog: slurpt me langzaam,

exorcisme: waterval

wat we over het geval kunnen melden: vloeibaar, morsbaar

gieser wildeman: vocht

als de koude komt: tranen

tuig: lichaamssappen, traan

je hoort verhalen: oceaen, oceaen

smaakgevende dingen: vocht, de zee

25 scènes waarin ik het geval niet had: tranen

ik zoek je in de stad: aan zee, boven de zee

vergeten smokkelwaar: hard steentje, groeiende steen, de almaar groeiende steen, verharden, verharding, versteent

lood: tot stilstand gekomen gebleven`

stormwering: aard het lichaam, metsel de voeten om tot bakstenen, onbewogen, de bakstenen, verzamelde metalen, verstevig, bevestig, bakstenen, stort er beton op, ijswater, de storm, de storm

roestplaats: roestplaats, rust, roest

Zwaarte/leegte

wat ik verstopte: de gaten, de gaten in de weg, zware, zware jongens, de gaten in de wegen

reisgids I: diepte

int. moederland-nacht: diep, kiezelstenen

is, is als: zwaar

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): volle gewicht, opengebarsten, er kruipt iets uit hem

in het voorbijgaan: het gewicht, hondvormige deuk, overgewicht, opgezwollen, een huls, een leeggelopen bloedballon

slotscène: een halve ton zwaarder, omvang, mijn holtes zijn leeg, de leemte, holtes, mijn holtes zijn leeg, ik stapte uit mijn huid

inspectie bij aankomst: belast, bol, zwaar

vleeswording: het gat, het gat,

(over) grootmoederlijk advies: zwaar, in je buik bewaren

de zwartheid van het gat: gaten, gaten, gat, gat, gat, gat, samengedrukt, een enorme hoeveelheid massa, zwaartekracht, gaten, gat, gat, gat, gat, gaten, gat, gat, gat, gat, gat, gat, gat, het gat, het gat, het gat, zwaar van zwaartekracht, het gat, gat

rib: lichter, lichter, optilbaar

bruid: leeg

oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan: een uitgeholde boom

exorcisme: kuil, nestel ik me in zijn torso

wat we over het geval kunnen melden: de zwaartekracht

gieser wildman: geen leegte

tuij: flatgebouw, zwaartekracht, ik droeg de straat

geen kunst: opzwellen

25 scènes waarin ik het geval niet had: hulzen, een fransman zegt dat hij een nacht in mij wil doorbrengen, een negatieve ruimte

aantoonbaar geleverde inspanning: gietijzeren

roestplaats: dragen, dragen

Kleur

wat ik verstopte: haarvet: groen, de zwarte versie, de natuurlijke zwarteheid, de gouden zon, de gouden tanden, snoepkleur, de kleur van rijpe bananen, groener, de kleur van de mensen, bleker, de diepzwarte kleur, het blauw, het onmogelijke blauw, het onmogelijke blauw, onmogelijk blauwe, het witte zand, het onmogelijke blauw

is, is als: blauw, donker

reisgids III: bontgekleurd

reisgids IV: zwarte man, rode mensen, blauw, bleke thuisfront

drie manieren waarop ik de zee ben of ken: ik ben bruin, ik ben blauw, ik ben vast boos blauw, zwart

reisgids v: rode mensen

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): oranje geel oranje geler, een zwarte vrouw, rode wijn, blauw, groen, het gouden landschap

kapitaal: vergelen, witte mensen

in het voorbijgaan: de zuivere blauwe hemel, de zuivere blauwe hemel

slotscène: ik was rood

inspectie bij aankomst: zwart, donkerbruin

vleeswording: gouden deken, goud, hartzwarte bodem

(over)grootmoederlijk advies: die de kleur heeft van pure chocolade

de zwartheid van het gat: zwarte gaten, zwarte gaten, zwart gat, zwart, zwart, zwart gat, zwart gat, zwart, sterk zwart, zwarte gat, zwarte gaten, zwarte gat, zwarte gat, zwart gat, zwarte gate, zwarte gat, zwarte gat, zwarte gat, zwarte gat, zwarte gat, zwarte gat, zwart, zwart, zwarte gat
rib: een zwarte streep

bruid: zwarte man, wit, witte witte leugen, zwart doodzwart sesamzaad

Oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan: zwart, natuurlijk ben ik zwart

de verlatenheid van grensgebieden: rood, een helblauwe lucht, witte tanden, de gele streep, de helblauwe hemel

oorlog: bruin

je hoort verhalen: goud, zwart

geen kunst: een gouden voortand

smaakgevende dingen: groen, rood, zwart

alleen het laatste frame is zwart: zwart

25 scènes waarin ik het geval niet had: een zwarte hek, zwarte jas, zwarte balk, rode sjaal, de kleur valt van mijn lijf, zwarter, roodharige, roodharigen, roodharigen zwarte piet

ik zoek je in de stad: inkleuren, ik zoek je kleur, oude klinker, geslepen rails, kraai houtskool asfalt, zwart, ik mag van de douane je kleur niet meenemen, in een nacht die valt om op jou te lijken

lood: een kleurloos voelorgaan, kleur

aantoonbaar geleverde inspanning: blauwe ogen, zwart-witfoto's, de caribisch blauwe accentmuur, de eerder bedwongen kleuren, drie verschillende tinten geel, de roodbruine kleur van fietspaden, de blokjes goudse kaas, oranje afropruiken

roestplaats: roodbruine aarde

Lichaam

wat ik verstopte: haar geslacht, haar geslacht, billen billen, billen, een tweede huid, vingers, hand, de arm, huid, de gouden tanden, hoofd, vingers, bloed, bloederige, borsten, zwetende, lichamen

openingsscène: vingertoppen, versnelde hartslag

int.moederland - nacht: fallus

reisgids II: mensenhanden

is, is als: bloed, hand, fantoompijn, amputatie, lichamen, lichamen

reisgids III: het bloed

handoplegging: eierstokken, onderlichamen, schokken, hijgen, kronkelen, hand, de gloeiende lichaamsdelen, onze benen, de kruizen van alle mannen, zijn kruis

drie manieren waarop ik de zee ben of ken: tong

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): spasmes, neus, littekens, bloed, oude schaafwonden, zwelling, blauwe plekken

kapitaal: strakkere kut

in het voorbijgaan: lichaam, botten, bloed, verbrijzelde poten, warme ingewanden, karkas

schat: amputeren

slotscène: onderarmen, nagels, huid, naakt, pezen, spieren, aders

inspectie bij aankomst: voorhoofd, wenkbrauwen, wimpers, ogen, neus, lippen, mondhoeken, gebit, tong, kin, hals, schouders, rug, sleutelbeen, borsten, mensenhanden, moedervlekken, buik, billen, bekken, heupen, benen, voeten, armen, onthand

vleeswording: adem, navelstreng, billen, kont

(over)grootmoederlijk advies: lijken, dood, lijken, buik, vitale organen, verrotting,

stille beschouwing (in het donker): fallische vormen, spartelen, verkramping, lichaam, slaap, wurgen, opslokken

rib: rib, vingertoppen, benen, vacht, vacht, ogen, heupen, adem, keel, zucht, kreun, mondhoeken, lippen

oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan: voelsprietten, tentakels, wang

de verlatenheid van grensgebieden: ogen, tanden, lippen, hoofd

exorcisme: lichaam, vingertoppen, polsen, longen, voeten, lichaam, buik, huid, buik, jukbeenderen, sleutelbeen, heupbotten, borsten, torso, rib

richtlijnen voor vergelding: nagels, nagels, hurken, hoesten

wat we over het geval kunnen melden: buik, blaren

gieser wildeman: lippen, de vingers van een vrouw, lichaam, armen, vingers, huid, mijn kruis, pijn, pijn, gekruiste benen

als de koude komt: vingertoppen, gespannen schouders, ledematen, tranen

tuig: mijn rug, lichaamssappen, mijn rug, mijn rug

je hoort verhalen: nagels, navelstreng

geen kunst: voortand

25 scènes waarin ik het geval niet had: vlees, vlees, vlees, lichamen, vagina's, bindweefsel

ik zoek je in de stad: lijf, lichaamsdelen, huid, tenen, haar, baarden

vergeten smokkelwaar: borstkas, lichaam, ledematen, lichaam, lichaam, lichaam

lood: hoofd, huid, voelorgaan, lichamen, vlees, huid, huid, trommelvlies, oorlellen, hoofd, lichaam, lichaam, lichaam, lichaam, spieren, lichamen, vlees, botten, lichaam, lichaam, hijgend

stormwering: lichaam, voeten, ademt, adem in en uit, benen, kruis, onderbuik, keelholte

aantoonbaar geleverde inspanning: ogen, lichaam, lichaam

roestplaats: wonden, eierstokken, eierstokken, eierstokken, eierstokken

Deel/geheel

wat ik verstopte: de geamputeerde staarten

is, is als: de amputatie, het gebed om eenheid

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): knipt, kleine driehoeken, breekt, breekt, twee stukken, breken, opengebarsten

schat: amputeren

stille beschouwing (in het donker): waarin dingen breken

de zwartheid van het gat: heilloos ineengestort, breken alles, breekt alles, tot het breekpunt uitgerekt, uit elkaar getrokken, heilloos ineengestorte materie

oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan: sloop

actie: scherven, breekt, scherven, scheurtje

geen kunst: het vaste geheel opdelen,

ik zoek je in de stad: ik schroef geduldig lichaamsdelen van passanten en bouw daarmee koest je lichaam op

lood: heilheid, vernielen

Taal

wat ik verstopte: de moedertaal, de officiële taal, de officieuze taal

schat: ze zegt dat ze mijn taal niet spreekt

vleeswording: ik verstond het niet

stille beschouwing (in het donker): dit werpt wel vragen op omtrent het woord ontoren

bruid: ik beloofde eeuwigheid in een taal die ik niet sprak, de bruidegom zei dat de taal er verder niet toe deed

de verlatenheid van grensgebieden: spaans nagesynchroniseerde versie

actie: audiocommentaar

verklaring: (gedicht als geheel: dubbelzinnigheid woorden)

richtlijnen voor vergelding: noem het ding bij de naam: beest, 'maar je hebt woorden, beest, gebruik ze'

25 scenes waarin ik het geval niet had: beeldspraak

aantoonbaar geleverde inspanning: taalfouten, klinkt als een nieuwslezeres, de moedertaal, de taal van de voormalige eigenaar

Hitte/kou

wat ik verstopte: dorre velden, zwetende bierfles, verbrande huid, zon, de dorstige aarde, de hitte, de hete lucht, het gebrek aan seizoenen, de zon verschroeit, de zon

is, is als: de hete lucht bezwijken onder de hitte, hete kerk, hete lucht, hete lucht, verbrande lichamen, hitte, de kleine hete kerk, de hete lucht

handoplegging: heet, afkoelen, lauwe lucht, verhitte vrouwen, winter, gloeiende lichaamsdelen

reisgids IV: winter

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): de zon, heet, sneeuw, tropisch, zon, zon, zon, zon, zon, tropische landschap

in het voorbijgaan: de hitte

schat: de winter

vleeswording: warmte

de zwartheid van het gat: godsgruwelijk heet

oud verhaal met personen en dingen die in het echte leven niet bestaan: hitte

de verlatenheid van grensgebieden: dorre landschap, we branden, heet, heet, heet, hete hete asfalt, wrede zon

oorlog: uitgedroogd, ik rook, ik brand, ik spuw, vlammen

wat we over het geval kunnen melden: warm

als de koude komt: sneeuw, de koude, winter, sneeuw, sneeuw

je hoort verhalen: op te warmen

smaakgevende dingen: hoge temperatuur

25 scènes waarin ik het geval niet had: het asfalt is nog heet

stormwering: heet, ijswater, de temperatuur binnen daalt

aantoonbaar geleverde inspanning: vuur, weersomstandigheden, 15 graden, de verloren zon

roestplaats: woestijnhitte

Maskers/personages

wat ik verstopte: de spaanstalige soaps, de siliconen borsten van de vrouwen in de spaanstalige soaps

openingsscène: het masker aan een elastiek achter mijn ogen gehaakt

reisgids IV: de fictie van de caribische zorgeloosheid kopen

uitzicht met kokosnoot (in sovjet-montage): de held, close-up, de camera zoomt uit

schat: fictieve uitzichtloosheid

vleeswording: quizshow, quizmaster, lachband, de cameraman, microfoon, lachband een paar minuten uitstekende televisie

adam spoelt aan: hij heeft zes maskers hij draagt er één

rib: hijs je langzaam in het pantser

de verlatenheid van grensgebieden: spaans nagesynchroniseerde versie

actie: de lichten gaan uit dus dit is vast een film, de eerste scène, dit is zeker een film, audiocommentaar, regisseur, regisseur, het zal wel een documentaire zijn, laatste scène

geen kunst: methodacting

alleen het laatste frame is zwart: mijn stuntvrouw, scène, mijn stuntvrouw, scène, scène, scène, mijn stuntvrouw, scène, mijn stuntvrouw, scène, scène, mijn stuntvrouw, scène, stuntvrouw, ze draagt een masker in deze scène kom ik op

Bijlage 2: gedichten

is, is als (Fabias 21-22)

de teruggekeerde migrant als
de teruggekeerde migrant is is
de hete lucht het bezwijken onder de hitte
is het bezwijken

de teruggekeerde migrant is de volwassene is
het moederland dat de moeder is waar hij in
probeert te kruipen is het kruipen is heet is overal
bloed is de vroedvrouw de zucht
'het is voor iedereen pijnlijk'

de teruggekeerde migrant is bar annex toko is
de drank in de hand van de dronkaard is
de dronkaard die in dezelfde hoek op dezelfde stoel is dezelfde
diabetische dronkaard die daar jaren geleden ook
zat de teruggekeerde migrant is verlamd op diezelfde stoel is die stoel
is fantoompijn
beschouwt de amputatie

de teruggekeerde migrant is de oceaan is een paar meter van de oceaan vandaan een kleine
hete kerk de hete lucht een handvol plastic ventilatoren die de hete lucht heen en weer
blazen de teruggekeerde migrant zoekt antwoorden zit met een eucharistieboekje op
schoot is het eucharistieboekje is hier samen in de naam van de Vader de Zoon et cetera
zingt samen met de verbrande lichamen is de stemmen is de lichamen is de Vader de Zoon
et cetera is de liederen die hij leerde voordat hij wist hoe hij in elkaar hakende vragen
moest stellen de teruggekeerde migrant is in elkaar hakende vragen en de hitte is een paar
meter van de oceaan vandaan is net als dat water net als dat water zit de teruggekeerde

migrant vol doodsangst opwekkend leven is beangstigend is angstig is

zwaar

blauw

donker

de teruggekeerde migrant hoort zichzelf de wind het water hoort de gefluisterde

doodsbedreigingen van de wind en het water is dit alles is de medemens is een kleine hete

kerk is de hete lucht is de hostie is het knielkussentje is een paar meter van de oceaan is de

ocean is naast de kerk is de ezel is de braakliggend terrein waar de ezel geketend aan een

lantaarnpaal balkt tijdens de eucharistieviering is de ezel is het braakliggend terrein

is de ogen is

gespleten de teruggekeerde migrant is

zijn ogen sluit

zijn ogen sluit

zichzelf is gesloten bidt

is het gebed om eenheid

de zwartheid van het gat (Fabias 53-54)

zwarte gaten zijn raar

zwarte gaten zijn de wonderlijkste

objecten in het heelal

een planeet of ster heeft een oppervlak een zwart gat is zwart zo zwart een zwart gat heeft
geen oppervlak

een zwart gat is een gebied is een gat in de ruimte een gebied waar materie is
samengedrukt en

heileloos ineengestort

ramp-za-lig

die noodlottige instorting concentreert een enorme hoeveelheid massa in een klein klein
klein gebied

de zwaartekracht is in dit gebied

zwart

sterk zwart en sterk

niets kan eraan ontsnappen zo sterk

licht kan vaak ontsnappen maar niet uit het zwarte gat

objecten die in zwarte gaten vallen breken alles

wat in het zwarte gat valt breekt alles

wat in het zwarte gat valt wordt tot het breekpunt uitgerekt

eens kwam een astronaut te dicht bij een zwart gat hij werd erin gezogen hij werd door de
onmenselijke grootte van zwaartekracht in het gat uit elkaar getrokken laat dat een
les zijn, zei de nasa we kunnen zwarte gaten niet zien maar we geloven in hun bestaan
net als we dat met Jezus doen, zei de nasa we geloven het zwarte gat omdat het zwarte gat
dingen doet met stof

omdat het zwarte gat dingen doet met sterren omdat het zwarte gat dingen doet met de
sterrenstelsels in de nabijheid van het zwarte gat daar denkt het zwarte gat niet over na

het zwarte gat handelt naar de eigen aard

het gat is een gebied in de ruimte

het gat is zwart

het gat is heilloos ineengestorte materie

zwart

zwaar van zwaartekracht

het gat is vaak omringd door schijven materiaal

de schijven draaien in een kolk om het zwarte gat en worden godsgruwelijk heet

aantoonbaar geleverde inspanning (Fabias 103-107)

de ballotant is beter verklaard - of op z'n minst zo goed als het worden zal -
maakt nauwelijks nog taalfouten
klinkt als een nieuwslezeres
beheerst, voor zover dat mogelijk is, de eigen gedachten
beheerst, voor een aanvaardbaar percentage, de eigen emoties
gooit niet langer gietijzeren objecten naar getroebleerde mannen
is de moedertaal vergeten

droomt in de taal van de voormalige eigenaar
kleedt broeders heeft zusters lief staat open
voor blauwe ogen

de ballotant heeft de corrigerende stem geïnternaliseerd
is met enige regelmaat in het eigen lichaam
spreekt het eigen lichaam met enige regelmaat toe
(niet bang zijn hier is geen vuur niet zo niet nu niet hier)

de ballotant kan fietsen zonder zijwielen
weet hoe kleding aan te passen aan weersomstandigheden
kan zonder jas naar buiten als het 15 graden is
gebruikt de heupen minder bij het dansen

de ballotant bezoekt de juiste etablissementen
heeft geleerd een uur over een kop koffie te doen in ruil voor gratis wifi
verdient nu voldoende voor een macbook
weet welke sticker de juiste is om op de gloeiende appel te plakken
heeft een gepast kapsel gevonden
verbergt haar brandmerken

de ballotant

heeft een woning

heeft op onnavolgbare wijze en met bewonderenswaardige souplesse alles in huis gehaald

wat ze niet meer buiten vond

uit de eclectische doch coherente inrichting van het eigen huis spreekt beheersing

wellicht zelfs synthese:

de tropische warmwatervissen hebben in zwart-witfoto's een plek gevonden boven de schoorsteenmantel

de volgroeide, intelligent geplaatste cactus botst modieus met de caribisch blauwe accentmuur

de eerder bedwongen kleuren zijn nu accenten in de vorm van sierkussens, dekens en achteloos over meubelstukken gedrapeerde houten rozenkransen

hier en daar verrast een in china vervaardigd mariabeeld

er is ruimte gecreeerd voor metaal en riet

de verloren zon figureert in dit tafereel in drie objecten die in drie verschillende tinten geel het geheel helpen aarden, te weten: bank, bloempot en het verzameld werk van franz kafka

belangrijke details: de bank is niet in plastic gewikkeld en

de ballotant bezit opmerkelijk veel palmbomen

de ballotant doneert met enige regelmaat aan goede doelen die zich inzetten voor het verlichten van het schrijnende leed van mensen in verre landen

weet ook niet wat de gevluchte mensen moeten

is breed gesocialiseerd

is sceptisch ten opzichte van niet door de wetenschap ondersteunde beweringen

is kritisch ten opzichte van de wetenschap

toont regelmatig een empathische, ietwat misplaatst filosofische blik op het leed van gemarginaliseerde groepen

weet zich ook geen raad

kan tijdens de winter overdag wakker blijven

heeft haar toon gematigd

beheerst de woede

heeft de wijsvinger op zichzelf gericht
is bereid te leren fietsen met een paraplu in de hand
is tevens bereid te leren hoe een fiets op de bovenste rij te stallen*
we heten de ballotant welkom

* de ballotant kan bovendien op gepaste wijze omgaan met
lallende feestgangers
de rammelende fietsen van voorbijgangers
de over het spoor schokkende treinen
het omnipresente beton
de in de glasbak uiteenspattende flessen van de overbuurvrouw met het alcoholprobleem
jonge mannen op scooters
starende dorpsbewoners
de bakfietsen van de zich voortplantende tweeverdieners
de bureaucratie
de doorzonwoningen
recreatie
het lange wachten op de lente
de zuchtende bloesem
de roodbruine kleur van fietspaden - doet niet meer aan bloed denken -
ongeduldige forenzen
bakstenen
bedelaars
winkelende medemensen
volle terrassen
het snakken naar de zomer
de verschillen tussen stad, provincie en voetbalsupporters
de blokjes goudse kaas
de humor van oranje afropruiken
het belang van carnaval
het aanhoudende klagen over het weer

de vier seizoenen
de wielrenners
de regen
de hagel
de wind
de kranten mét culturele bijlage
de roltrappen
de horecaconcepten
de tweede kamer
jonge manne met snorren
jonge mannen in leggings
het corps
de schouwburgen
de kunstmusea
de punctualiteit van het openbaar vervoer
de schaarse natuur
het volle land
de platte, rechte landschappen
de weldoorvoede koeien
de xenofobie
de snelwegen
de efficiëntie
de krant van wakker nederland
de vinexwijken
de windmolens
de vrijheid van meningsuiting
de biblebelt
de betrouwbare nutsvoorzieningen
de dodenherdenking
de kwakkelende meritocratie
de bildung

de scheve ogen naar het oostblok

oude mannen met importbruiden

de sociale zekerheid

de hitlergrappen

de betutteling

de geluidsoverlast

de alomtegenwoordigheid van arnon grunberg

het glazen plafond

het polderen

de verheerlijking van maakbaarheid

de norm

de aanbidding van onhaalbare fysieke schoonheid

de polemiek

het postmodernisme

het ietsisme

het populisme

het calvinisme

het kapitalisme

het nihilisme

het hedonisme

het seksisme

het nationalisme

het existentialisme

het atheïsme

het exotisme

het veganisme

het feminisme

het activisme

het relativisme

het objectivisme

het pragmatisme

de rijp

de nachtvorst

de ijzel

